

6. *kana* < *hanı* 'hani, ya'

Türkiye türkçesinde *hani* soru zamiri bir nida olarak kullanıldığı gibi, Kazan lehçesinde de bunun aynı olan *kana* şekli, bazı yerlerde, bilhassa Kazan şehir ve civarında kullanılmaktadır. Fakat mahalli tâbir gibi hissedilerek bunun yerine daha ziyade *bit* geçmek üzeredir:

kaçan kilgenin söylemedi kana 'ne zaman geldiğini söylemedi ya (hani),

eyttim kana, bardı kana 'söyledim hani, vardı hani,

bir de tabalap ta eytimim kana, barı Rukiye bile bulışkanına gına keyfim kitip eytem (T. 3) 'asla azarlayıp ta söylemiyorum hani, ancak Rukiye ile uğraştığıma keyfim giderek söylüyorum'.

Kısaltmalar

T.: Fatih Emirhan, Tığsızlar, Kazan 1914.

Uynaş : Ali Asgar Kemal, Kazan 1915

Şayan : Şayan Fehim, Balalar Bakçası neşriyatı, Kazan 1910.

A. Sâdi : Abdurrahman Sâdi, Üz tilimizçe mükemmel sarf u nahv, Kazan 1915

Tönle: Balalar Bakçası neşriyatı, Kazan 1910

KUMANOVA (MAKEDONYA) TÜRK AĞZI

JÁNOS ECKMANN (Los Angeles)

GYULA NÉMETH, "Bulgaristan Türk ağızlarının tasnifine dair"¹ adlı mühim eserinde, Makedonya Türk ağızları üzerindeki çalışmaların henüz çok iptidai bir durumda olduğuna işaret ettikten sonra, Bulgaristan'da yaptığı dialektoloji gezisi sırasında Sofya'da, vaktiyle Üsküp belediye memurluğunda bulunmuş bir zattan (ismine göre — Dimitir Şalev — Makedonyalı bir Bulgar olmalı) Makedonya Türk ağızları hakkında bazı malûmat alabildiğini söylüyor. NÉMETH'in nâkiline göre, "Üsküp'te, Kumanova'da, Köprülü'de (Veles'te), İştîp'te, Kalkandelen'de (Tetovo'da) ve Gostivar'da aynı Türk ağzı konuşulur."² Bence, bu tesbit yalnız ana hatlarıyla doğrudur, teferruat bakımından adı geçen ağızlar arasında herhalde farklar olacaktır. Nitekim NÉMETH'in, nâkiline dayanarak gösterdiği kelimeler arasında *ögren-* ve *gögüs*,³ meselâ Kumanova ağzında *ügren-* ve *g'ügüs* şeklinde kullanılır.

NÉMETH'in bu eserini okuduktan sonra, Makedonya ağızlarına karşı alâkam büsbütün artmıştı. Nihayet 1959 ağustos-eylül aylarında Trakya'da yapılan bir dialektoloji inceleme gezisi⁴ sırasında, Yugoslavya'dan Türkiye'ye gelmiş olan göçmenlerin yardımıyla Dinler köyü ile Kumanova'da konuşulan Türk halk ağızlarına dair malzeme toplamak fırsatını buldum. Dinler ağzına ait notlarımı iki sene önce neşrettim.⁵ Dinler ağzı, yazımda da belirttiğim gibi, NÉMETH'in tasnifine göre, esas karakteri itibarıyla Balkan Türk ağızlarının batı grupuna girer, ancak bazı hususi-

¹ J. NÉMETH, *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens* (= Bulgarische Akademie der Wissenschaften), Sofia 1956.

² A. e., 9.

³ A. e., 19.

⁴ Bu gezi hakkında bakınız: J. ECKMANN ve M. MANSUROĞLU, 1959 yılı Trakya dialektoloji gezisi raporu : Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IX (1959), 113-118.

⁵ JÁNOS ECKMANN, *Dinler (Makedonya) Türk ağzı* : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten (1960), 189-204.

yetler — en mühimi ğ ön ve art damak sızıcısının düşmesi — onu doğu grupuna bağlar, yani Dinler ağızı bir nevi intikal ağızıdır. Buna mukabil Kumanova ağızı, tamamıyla batı grupuna dahildir. Bu ağızın başlıca hususiyetleri şöyle sıralanabilir:

1. Birden fazla heceli kelimelerin sonunda *ı/u/ü* yerine *i*: *kızı*, *doli*, *g'üzi* 'gözü'.
2. *-miş/-muş/-müş* yerine *-miş*: *kalmış*, *vurmuş*, *üpmiş* 'öpmüş'.
3. İkinci, bundan sonraki ve kapalı son hecede *i > ı*: *evimis*, *verirsınis*, *g'ezelim*.
4. *ö > o*: *dört*, *k'ör*.
5. *ö > ü*: *dük-*, *ügren-*.
6. *a/e* vokalli eklerden bazılarının yalnız ince, bazılarının da yalnız kalın vokalli variantları kullanılır: *sonce*, *suyle*, *yokse*, *satarse*, *bilsa*, *sen da*.
7. *ğ* yerine *g*: *agaç*, *hegbe*.
8. İnce vokalli kelimelerin başında *g* yerine *g'*(=*d'*), *k* yerine *k'*(=*t'*): *g'üs*(=*d'üs*) 'göz', *k'üpek*(=*t'üpek*) 'köpek'.
9. *-yor* eki yerine *-y*: *şasay* 'şasıyor', *g'ürüy* 'görüyor'.

Kumanova (sırpça Kumanovo), Yugoslavya'nın Makedonya bölgesinde Üsküp (Skoplje) kazasında bir kasabadır. Burada konuşulan Türk ağızına ait malzemeyi Kırklareli'nde Yunus Meriç adında yaşlı bir göçmenden topladım. İlk mektep tahsili görmüş olan nâkilim 1873 te Kumanova'da doğmuş, devamlı olarak burada oturmuş, 1954 kasım ayında Türkiye'ye gelip Kırklareli'ne yerleşmiş ve 1960 martında ölmüştür. Kendisiyle altı yarım gün çalışabildim. Bu müddet içerisinde bana dört masal anlattı. Bundan başka, onun yardımıyla Kumanova ağızının gramer hususiyetlerini tesbit etmek de mümkün olmuştur.

*

Bu yazıdaki ses işaretleri: Uzun vokaller: *ā*, *ē*, *ī*, *ō*, *ū*. İmlâyı fazla bozmamak için, *d'* sesi *g'*, *t'* sesi de *k'* ile gösterilmiştir.

GRAMER HUSUSİYETLERİ

Ses bilgisi

1. Şu kelimede uzun *ā* kısaltmıştır: *mavi* < *māvi*.
2. İlk hecede *i* yerine *e*: *en-* 'inmek', *eyi* 'iyi'. Kelime sonunda *i > e*: *bare* < *bari*.

3. İlk hecede *e* yerine *i* veya *e/i*: *g'ice* 'gece', *et-/it-*, *ye-/yi-*.
4. *e > ı*: *yeşır-* > *yeşer-*.
5. *ı > i*: (*ç* ve *ş*'nin yanında) *açık* < *açık*, *bıçkı* < *bıçkı*, *çiban* < *çıban*, *çığır-* (< **çığır-*) 'çağırmak', *çik-* < *çık-*, *çikar-* < *çıklar-*, *çıkın* < *çıkın*, *çıldır-* < *çıldır-*, *çıplak* < *çıplak*, *çirak* < *çırak*, *dışari* < *dışarı*, *karışık* < *karışık*; (*c*'nin yanında) *azacık* < *azıcık*; (*y*'nin tesiriyle) *ilan* < *yılan*. Kelime başında: *ısın-*, *isit-*, *ismarla-*.
6. Bazı kelimelerin ilk hecesinde *o* yerine *u* bulmaktayız: *buzuk* < *bozuk*, *duruk* < *doruk*, *turun* < *torun*.
7. Buna mukabil şu kelimelerde *u* yerine *o* vardır: *bogday* 'buğday', *ogra-* 'uğramak', *ograş-* 'uğraşmak', *osan-* 'usanmak', *oyan-* 'uyanmak', *tolum* 1. 'tulum', 2. 'körük', *yokari* 'yukarı'. Yabancı kelimede de: *dova* < *du'ā*.
8. Bazı kelimelerde *ö > o* olmuştur: *çöl* < *çöl*, *dört* < *dört*, *g'ök* < *gök*, *g'öl* < *göl*, *k'ör* < *kör*, *k'örpe* < *körpe*.
9. Diğer kelimelerde *ö > ü* olmuştur: *bübrek* < *böbrek*, *bücek* < *böcek*, *bürek* < *börek* (nâkilime göre Kumanova'da "bürek" yerine "kol pite" kullanılmış), *büle/büyle* < *böyle*, *büyük* (< *böyük*), *çüen* < *çöven*, *çük-* < *çök-*, *çümlek* < *çömlek*, *çüp* < *çöp*, *çüz-* < *çöz-*, *düg-* 'dövmek', *dük-* < *dök-*, *dülüm* < *dönüm* (ölçü), *dün-* < *dön-*, *düşek* < *döşek*, *g'übek* < *göbek*, *g'üç-* < *göç-*, *g'ügüs* 'göğüs', *g'ülge* < *gölge*, *g'üm-* < *göm-*, *g'ünder-* < *gönder-*, *g'ünül* < *gönül*, *g'ür-* < *gör-*, *g'üs* < *göz*, *g'üster-* < *göster-*, *g'ütür-* < *götür-*, *k'ü/k'üv-* < *köy*, *k'ük* < *kök*, *k'ümür* < *kömür*, *k'üpek* < *köpek*, *k'üpri* < *köprü*, *k'üpük* < *köpük*, *süg-* 'sövmek', *sügüt* 'söğüt', *sük-* < *sök-*, *sün-* < *sön-*, *süs* < *söz*, *süyle-/süle-* < *söyle-*, *şüyle* < *şöyle*, *üd* < *öd* (*üdüm kopti*, *agācın üdi* 'ağacın özü'), *üde-* < *öde-*, *üdünç* < *ödünç*, *üdünci* 'inkikam', *üfke* < *öfke*, *üg-* 'övmek', *ügren-* 'öğrenmek', *ügüt* 'öğüt', *üksürük* < *öksürük*, *üksüs* < *öksüz*, *ül-* < *öl-*, *ülçi* < *ölçü*, *ün* < *ön*, *ünce* < *önce*, *üp-* < *öp-*, *ür-* < *ör-*, *ürdek* < *ördek* (nâkilime göre Kumanova'da "ürdege şatka denir"), *üt-* < *öt-*, *üte* < *öte*, *üyle/üle* < *öyle*, *üyleyin* 'öğleyin'. Arapça kelimelerde de: *ümür* < *ömür*, *üzür* < *özür*.
10. Yuvarlaklaşma (dudak konsonantının yanında): *a > o*: *mori* (kadınlara hitap) < *mari* (başka ağızlarda), *popas* < *papaz*;

ı > u: *bakçuvan* < *bahçıvan*; i > ü: *düver* (< *diver*) 'deyiver', *merdüven* (fars. *nerdüban*) < *merdiven*, *ütüver* < *itiver*. Şu kelimede *u* aslıdır: *fursat* 'fırsat'.

11. Düzleşme: *sıs-* < *sus-*.

12. Vokal türemesi: *Beligrat* (< *Belgrad*) 'Belgrad'.

13. Vokal düşmesi (synkope): *aşla-* < *aşıla-*, *bagran* 'bağırın'. Taban sonunda: *ür-* < *ürü-*. Sandhide: *acel* olarak < *acele* olarak.

14. Benzeşme (assimilatio).

a) İlerleyici: *a—e* > *a—a*: *hazzat* < *hazret*; *a—ı* > *a—a*: *damazhk* < *damızhk*, *karanca* < *karınca*, *tana-* < *tanı-*; *a—i* > *a—ı*: *hayın* < *hain*; *a—u* > *a—ı*: *maksım* (< *ma'süm*) 'mâsum, küçük çocuk, bebek'; *e—â* > *e—e*: *ferece* < *ferace*, *şefteli* < *şeftali*; *e—i* > *e—e*: *gelences* < *gelince*, *gezeci* < *gezici*, *neher* < *nehir*; *e—ü/ü* > *e—ı*: *henıs* < *henüz*, *henüz*; *i—a* > *i—e*: *kires* < *kiraz*; *ü—e* > *ü—ü*: *ütüden* (< **üteden*) 'öteden'.

b) Gerileyici: *a—e* > *e—e*: *tene* < *tane* (*bogday tenesi*, fakat *beş tane*); *e—a* > *a—a*: *barabar* < *beraber*; *e—u* > *a—u*: *zabun* < *zeibun*; *i—e* > *e—e*: *sefte* (< **sifte*) 'siftah'; *u—e* > *ü—e*: *müterem* < *muhterem*; *u—i* > *ü—i*: *hüri* < *huri*; *ü—a* > *i—a*: *milayım* < *mülâyım*, *misâde* < *müsaade*; *ü—a* > *u—a*: *duşman* < *düşman*, *ruya* < *rüya*. Şu kelimede ilk hecedeki *i* aslıdır: *keremit* (yun. *κέρμις*) 'kiremit'.

15. Ayırışma (dissimilatio).

a) İlerleyici: *a—a* > *a—e*: *pare* < *para*; *a—a* > *a—ı*: *candırma* < *jandarma*; *a—a* > *a—i*: *saksigan* < *saksagan*; *a—ı* > *a—i*: *maşrik* < *maşrik*; *a—ı* > *a—u*: *harun* < *harın*; *e—e* > *e—i*: *egi* < *eğe*; *i—e* > *i—a*: *vişna* (sırp. *višnja*) < *vişne*; *o—u* > *o—i*: *koyın* < *koyun*.

b) Gerileyici: *e—e—e* > *i—i—e*: *fisligen* < *fesleğen*; *i—a* > *i—a*: *ilan* < *yılan* (5. § krş.); *o—u* > *a—u*: *lausa* (yun. *λεχούσα*) < *loğusa*; *u—a* > *ü—a*: *mütaç* (< *muhtaç*) 'ihtiyaç' (*ne mütâcın var?*). Şu kelimelerde ise Osmanlı telâffuzuna dayanan bir vokalizm vardır: *behâne* 'bahane', *ehâli* 'ahali', *fekat* 'fakat', *zeman* 'zaman'.

16. Kalınlık-incelik sırasının değiştirilmesi: *hefte* < *hafta*, *oturi* < *ötürü*.

17. Vokal uyumu. Muayyen durumlarda vokal uyumunun bozulması Makedonya ağızları için karakteristiktir. Kumanova ağızındaki uyum bozuklukları — ayırışma hâdiseleri hariç — şöyle sıralanabilir:

a) Birden fazla heceli kelimelerin sonunda açık hecede *ı/u/ü* yerine *i* vardır: *kapi*, *yazi*, *aldi*, *agaci*, *kızı*, *delikanlı*; *doli*, *korki*, *uyki*, *turşi*, *boguldi*, *sordi*, *çoki* 'çoğu', *çocugi*, *çocuguni*, *oni*, *buni*, *çamurli*, *tuzli*, *onunci*, *furunji* 'fırıncı', *k'üpri*, *ülçi* 'ölçü', *ürti* 'örtü', *ügdi* 'övdü', *g'üzi* 'gözü', *tüvi* 'tüyü', *k'üpükli* 'köpüklü', *yüzünci*, *sütçi*.

Soru edatı ve aidiyet eki de daima *i* vokaliyle kullanılır: *bana mi?*, *çog mi* 'çok mu?', *bug'ünki* 'bugünkü'.

b) *-mıs/-muş/-müş* yerine *-miş*: *kalmış*, *kızmış*, *okumış*, *vurmuş*, *ülmiş* 'ölmüş'. Sıra sayısı eki *-mıs*'tır: *altmış*, *yetmiş*.

c) İkinci ve ondan sonraki hecelerde ve kapalı son hecede *i* sesi *ı* olur:

1) 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinde: *evim*, *evin*, *evımıs*, *evinıs*, *penceremis*, *pencerenis*; *y* sesi *i*'yi inceltir: *neyim*, *şeyim*, *ayım* < *ay-ım*.

2) Genitiv ekinde: *evin*, *ipın*, *k'üpeğin*, *pencerenin*, *kapının*, *k'üprinin*, *benım*, *senın*, *bızım*, *k'imın*.

3) Çekim eklerinden önce 3. şahıs iyelik ekinde: *adi*, *eli*, *kapisi*, *k'üpegi*, *kardaşlari*, fakat *adının*, *eline*, *kapisini*, *k'üpeğinden*, *kardaşlarına*. Analoji ile: *ikınıs* < *ikiniz*. Yuvarlak vokalden sonra iyelik ekinin vokali yuvarlaklaşır: *topuzi*, *g'üzi* 'gözü', fakat *topuzunun*, *g'üzünün*.

4) Sıra sayısı ekinde: *birinci*, *beşinci*, *sekizinci*, *yetmişinci*, *sekseninci*, *bininci* ve analoji ile *yedı-nci*, fakat *iki-nci*, *yigirmi-nci*, *elli-nci*.

5) Geniş zaman ekinde: *g'elır*, *verır*. Buna karşılık şimdiki zaman ekinde, *y*'nin tesiriyle, vokal daima *i*'dir: *aliy* 'alıyor', *g'eliy* 'geliyor', *vuriy* 'vuruyor', *g'ürüy* 'görüyor'.

6) Şahıs eklerinde: *işleysın* 'çalışıyorsun', *işleysınıs*, *büyüy-sın* 'büyüyorsun', *büyüysınıs*; *g'eliydım* 'geliyordum', *g'eliydın*, *g'eliydık*, *g'eliydınıs*; *isterım*, *istersın*, *isterıs* *-ık*, *istersınıs*; *g'elmişım*, *g'elmişsın*, *g'elmişıs* *-ık*, *g'elmişsınıs*; *deecesın* 'diyeceksin', *deecesık* 'diyeceğiz', *deecesınıs*; *bıldım*, *bıldın*, *bıldık*, *bıldınıs*;

satarsenis, g'elirsenis; süylesin, versin, g'ezelm, g'ezin(ıs); g'üriy mi-sın 'görüyor musun?'; y'nin inceltici tesiri vardır: *işleyim, işleyis, işleyinis*.

7) Bildirici (praedicatum) eklerinde: *eysin, eydır, eysinis*; teklik 1. şahısta vokal daima *i*'dir: *ben çocugim* (fakat *benim çocugum*), *dilim* 'değilim'.

8) *-inces* (y'nin yanında *-inces*) gerundium ekinde: *g'elinces* (~ *g'elences*, 14 a bk.) 'gelinceye kadar', *verinces* 'verinceye kadar', fakat *deyinces*.

9) Teşkil eklerinde: *-dır/-tır-: endir-, kestir-, g'etir-* (etü. *keltür-*); *-ık: k'esık; -ıl: denil-, k'esıl-; -ın-: g'ezin-, sevin-; -ır-: bitir-, egir-, çevir-; -ış: alıj veriş; -ış-: seviş-, degiş-; -ıt-: erit-* ve analoji ile *egrit-* (*egri*), *işit-*; *-lık: eylik, çüpliklik* 'kuru yaprakla örtülü toprak', *k'ütihk*; *-sis: bensıs, ülçısıs* 'ölçüsüz'.

d) *a/e* vokalli eklerden *-ca(s)/-ce(s), -ça(s)/-çe(s)* ve *-la(n)/-le(n)* eklerinin yalnız ince vokalli variantları kullanılır: *bunce, once, sonce* 'sonra', *sırpçe(s), g'avurce(s), alınces* 'alıncaya kadar', bunun gibi *parçe* < parça; *suyle, çocuklen*; *-rçes* (*-rk'en* + *-çes* kontaminasyonu) gerundium ekinin de yalnız *e*li variantı geçer: *yatarçes* 'yatarken'; *-sa/-se* eklerinin durumu ise şöyledir: fiil tabanına *-sa*, muzari tabanına da *-se* eklenir: *alsa, g'elsa, bilsam; okursem, satarse, g'elirse*, bunun gibi *yokse*. Buna mukabil *sen da, ve da*.

18. Konsonant değişimleri.

a) Tonsuzlaşma: *d->t-: tefter* < defter, *teste* < destе; *-v->-f-: hefes* < heves, *kofa* < kova, (kaybolan *h*'nin tesiriyle) *mafet-* < mahvet-; *-z->-s* (umumîdir): *beyas, karpus, magdanos, g'üs* 'göz', *tus*.

b) Tonlaşma: *k->g-: g'emık* < kemik; *-p->-b-: şübe* (< **şüpe*) 'şüphe'. Vokalle başlayan eklerden önce şu sert konsonantlar tonlaşır: *-ç->-c-: agac-a, agac-i* (agac); *-k->-g-: tabag-i* (tabak), *k'üpeg-ım* (k'üpek), *brag-ay* (brak-), *g'üzüg-iy* *g'üzük-*), fakat *çok-i* 'çoğu' ve metatezle *çokla-* (başka Balkan Türk ağızlarında *çok-al-*) 'çoğalmak'; *-t->-d-: demed-i* (demet), *fiyat-i* (fiyat), *seped-ım* (sepet), *yogurd-i* (yogurt) ve bilhassa birden fazla heceli fiil tabanları sonunda: *(akıd-ır akıt-), anlad-ır (anlat-),*

büyüd-elım (büyüt-), *kurud-ur* (kurut-), *okud-ur* (okut-), *unud-ul-* (unut-), *üfred-ır* (üfret-), fakat *yutum* (yut-) 'yudum'.

c) Başka değişimler: *c>j* (bazen *-ci* ve *-acak/-ecek* eklerinde görülür): *furunji/-ci, kapelaji/-ci* 'kasketçi', *kapiji/-ci, oturmaajam/-acam*; sandhide: *bir auj/avuc ver*; *ç>ş: leşper* < rençper, ve bilhassa *t*'den önce: *g'eştım* < geçtim, *iştık* < içtik; *f->p-: payton* < fayton; *ğ>v: ovlak* < oğlak; *h>f: sarfoş* < sarhoş; *h>v: arzuval* < arzuhal; *k->h-: haçan* (< *kaçan*) 'ne zaman, -dığı zaman'; *n>l: düllum* < dönüm (ölçü), 21 bk.; *-n>-m: āferim* < aferin (*kurşım* 'kurşun' arkaizmdir); *r>l: bülgi* < bürgü, *g'üleş* < güreş, *selvet* < servet, *tülbe* < türbe, 21 bk.; *ş>ç: menekçe* < menekşe; *y>v: k'üv* (~ *kü/k'üv*) < köy, *tüv* (~ *tü'süs*) < tüy; ayın ('') > *k: maksım* (< *ma'süm*) 'bebek, küçük çocuk'; ayın ('') > *v: dova* < du'ā.

19. Konsonant benzeşmesi.

a) Gerileyici: *gç>kç: bakçe* (< *bāgçe*) 'bahçe'; *gs>ks: yaksıs* (< *yagsıs*) 'yağsız'; *kç>çç: Açe* < Akçe (kadın ismi); *md>nd: şindi* < şimdi; *tç>çç: izmeççi* < hizmetçi; *zh>sh: meshep* < mezhep; *sz>ss: g'essın* < gezsın, *g'üssüs* < gözsüz.

b) Sandhide kelime sonundaki sert konsonant, müteakip kelimenin başındaki yumuşak konsonant veya vokalin tesiriyle, tonlaşır. Bu da gerileyici benzeşmeden başka bir şey değildir: *ç>c: agac var, genc doktorcik*; *k>g: attıg g'öle, çıkmag üçün, çocug boguldi, çog as, çog ümür, ümrün çog olsun, çog zaman, erig agaci, koşarag g'eldi, mübāreg olsun, ülmeg var, üpeceg verdi* 'öpücük verdi', *yog yazisi*; *p>b: alub g'itsın, pob g'ürüncez buni* 'pop ('papaz') bunu görünce', *yab bana, cevab verdım*; *s>z: abdez bozdi, g'ürüncez* (< *g'ürüncez*) *buni, hevez* (< *heves*) *ittım*; *ş>j: alıj veriş, baj vekil, g'ünej dogar, ij g'ürür, taj var*; *t>d: bed bir insan, seped dolisi, sügüd agaci*. Bunun gibi kelime sonundaki yumuşak konsonant da, müteakip kelimenin başındaki sert konsonantın tesiriyle, tonsuzlaşır: *çik* (< *çig* 'çiğ') *kalmış*.

20. Konsonant kaynaşması: *t+y>t': dört'ol* < dört yol.

21. Konsonant ayrışması. Gerileyici: *l-l>r-l: zerzele* < zelzele; *n-n>l-n: filcan* < fincan; *r-r>l-r: leşper* < rençper.

22. Yer değiştirme (konsonant + vokal) : *mı* > *im* : *kırmızı* < *kırmızı*.

23. Konsonant türemesi : *halet* (< *alet*) 'düzen', *hambar* < *ambar*, *havli* < *avlu*, *haylak* < *aylak*, *helbet* < *elbet*; *bir-mümkün* (< * *bî-mümkün*) 'imkânsız'; *maştraba* < *maşrapa*; *yesir* < *esir*.

24. Konsonant düşmesi.

a) Bazı konsonantlar, yanlarındaki vokal veya vokaller üzerinde hiç bir tesir bırakmadan düşmüşlerdir : *h* > 0 : *avla-* < *havla-*, *izmek'ar* < *hizmetkâr*, *ükümet* < *hükümet*; *-h* < 0 (konsonanttan sonra) : *ejdera* < *ejderha*, *meşur* < *meşhur*, *şübe* < *şüphe* (yine *h* bu durumda ekseriyetle muhafaza edilir : *merhamet*, *meshep*, *tarhana*); *sandhide* : *yok ic bir yerde* < *yok hiç ...*, *ben astayım* < *ben hastayım* (fakat : *o hastadır*); *n* > 0 : *leşper* < *rençper*; *y* > 0 : *ine* < *yine*, *üksek* < *yüksek*, fakat *ilan* < *yılan* (5. § 15.).

b) Buna mukabil *ğ*, *h*, *k*, *v*, *y*, *ayın* ve *hemze*, vokaller arasında veya konsonanttan önce düştükleri veya telâffuz edilmedikleri takdirde, yanlarındaki vokallerin durumunda çeşitli değişikliklere sebep olmaktadır.

25. *ğ* düşmesi. Yumuşak artdamak sızıcısı (postpalatalis spirans) *ğ* (= *γ*) ve öndamak sızıcısı (praepalatalis spirans) *ğ* (= *γ'* = *y*) Kumanova ağzında — eski Anadolu türkçesinde olduğu gibi — patlayıcı *g* ile temsil edilmektedir : *agaç*, *bagla-*, *mag-danos*, *saglam*, *dag*, *yag*, *begen-*, *egri*, *hegbe*, *beg*, yani Kumanova ağzı eski patlayıcı konsonantı muhafaza etmiştir. Bu sebeple eski *g*'yi *ğ*'ye çevirip düşüren kelime ve gramer şekillerinin İstanbul türkçesinden veya başka bir ağızdan Kumanova ağzına geçtiğini kabul etmemiz lâzımdır. Sızıcı *ğ* yalnız şu hallerde düşer:

a) Gelecek zaman ekinde : *-acam* < *-acağım*, *-acan* < *-acağın*, *-acayıs* < *-acağız*.

b) Tektük kelimelerde : *aşāya* < *aşağıya*, *bua* < *buğu*, *olan* < *oğlan*, *souk* < *soğuk*; bunun gibi *lausa* < *loğusa* (yun. λεχοῦσα).

c) *eği* > *i* : *dil* < *değil*.

26. *h* düşmesi.

a) *h* iki vokal arasında düştüğü takdirde, ikinci vokal *a* veya *e* ise, uzun vokal veya hiatus meydana gelir : *aha* > *ā/aa* : *dā* < *daha*, *kabaat* < *kabahat*, *lāna* < *lāhana*; *uha* > *ā* : *mārebe*

< *muharebe*, *māsara* < *muhasara*; *ehe* > *ee* : *neere* < *nehere*, 14 a bk.; fakat *iha* > *iya* : *nasiyat* < *nasihat*. İkinci vokal *i* ise, netice bir uzun vokal veya diftongdur : *ahi* > *ā* : *İbrām* < *İbrahim*; *ahi* > *ay* : *fayşe* < *fahişe*, *zayre* < *zahire*, fakat *sayibi* < *sahibi*, *sayi* < *sahih*.

b) Kelime ortasında konsonanttan önce düşen *h*, önündeki vokali uzatır; bu suretle meydana gelen uzun vokal bazen kısalmır : *ah* > *ā/a* : *alat* < *ahlat*, *anatar* < *anahtar*, *āret* < *ahret*, *kāve* < *kahve*, *mafet-* < *mahvet-*, *maluk* < *mahlûk*, *malukat* < *mahlûkat*, *māsus* < *mahsus*, *rāle* < *rahle*, *rāmet* (< *rahmet*) 'yağmur' (*rāmet yagay*), *tāta* < *tahta*; *eh* > *e* : *pelivan* < *pehli-van*; *ih* > *i* : *ilamur* < *ihlamur*; *ih* > *i* : *itiaç* < *ihtiyaç* (*var itiāci*), *itiyar* < *ihtiyar*; *oh* > *ō* : *bōça* < *bohça* (< *boğça*); *uh* > *u* : *mūtaç* (< *muhtaç*) 'ihtiyaç' (*ne mūtacin var?*).

c) Kelime sonunda : *evvā* < *eyvah*, *saba* < *sabah*, *sayi* < *sahih*, *tespi* (*tespisi*) < *tespih*, *sefte* < *siftah*, fakat *inşallah*, *islah* 'iyi, güzel'.

27. *k* düşmesi. Yalnız eki > *ey* : *ütey* (< *öteki*) *g'ün* 'evvelki gün'.

28. *v* düşmesi. Yalnız *avu* > *au/a'u* : *auç/a'uç* < *avuç*, *baul/ba'ul*, *tauk/ta'uk*; *öve* > *üe* : *çüen* < *çöven*.

29. *y* düşmesi.

a) İki vokal arasında düştüğü takdirde hiatus veya kısa vokal (< uzun vokal) meydana gelir : *aya* > *aa/a* : *buraa* < *buraya*, *aglaarak* < *ağlayarak*, *sacak* (< *sacāk*) 'sacayak'; *eye* > *ee* : *deecek*, *çeşmee*, *neree*; *üyü* > *üü* : *büüyecek*.

b) Konsonanttan önce (difftong) düşen *y*, önündeki vokali uzatır, sonra uzun vokal kısalmır : *ey* > *ē/e* : *sērek* < *seyrek*, *begir* < *beygir*, fakat *k'eyf*, *meydan*, *peyda*, *peynir*, *seyret-*; *ey* > *î* : *tize* < *teyze*; *iy* > *î* : *gidır-* < *giydir-*, *iznilen* < *izniyle*; *öy* > *û/ü* : *bülle/büle* < *böyle*, *ülle/üle* < *öyle*, *sülle-* < *söyle-*.

30. *ayın*'ın telâffuz edilmemesi neticesinde karşılaşan vokaller ya bir uzun vokal şeklinde kaynaşır veya kaynaşmadan hiatus meydana getirir : *cemāt* < *cemā'at*, *māmele* < *mu'āmele*, *malim* < *mu'allim*, *malime* < *mu'allime*, *saat* < *sā'at*.

31. *hemze*'nin (?) yerinde *y* : *hayın* (< *hā'in*) 'hain'.

32. Yanyana gelen iki veya üç konsonanttan bir tanesi düşebilir: *ftç > fç*: *çifçi* < çiftçi, *st > s*: *abdes* < abdest; sandhide: *üs tarafında* < üst tarafında. Bundan başka *s* ile başlayan şahıs eklerinden önce, şu isim-fiil eklerinin sonundaki konsonant da ekseriyetle düşer: *ks > s*: *alacasın* < alacaksın, *g'elecesin* < geleceksin, *yapacasık* (< **yapacaksık*) 'yapacağız', *g'ürecesin* < göreceksiniz; *şs > s*: *imisin* < imişsin, *yemisik* (< **yemişsik*) 'yemişiz', fakat *almışsınız*; *zs > s*: *kalmazın* < kalmazsın, *demesin* < demezsin, *kalmazık* (< **kalmazsık*) 'kalmayız', *demesik* (< **demezsik*) 'demeyiz', fakat *kalmassınız*, *demesinsiniz*.

33. Tekleşme: *afet-* < *affet-*, *dikat* < *dikkat*, *malim* < *muallim*, *malime* < *muallime*, *mütesarif* < *mutasarrıf*, *sünet* < *sünnet*, *temus* < *temmuz*, *teşekür* < *teşekkür*.

34. Hece düşmesi: *neka* < *nekadar*, *oka* < *okadar*, *hot* < *yahut*, *binân* < *binanın*, *çigırım* (< *çigırırım*) 'çağırırım'.

35. Arkaizmler: *alma* 'elma', *kardaş* 'kardeş', *kurşum* 'kurşun', *-sınız* 'sınız'.

Şekil bilgisi

36. İyelik ekleri İstanbul türkçesindeki gibidir, yalnız 17 c'de bahis mevzuu edilen değişiklikler ortaya çıkar.

a) Vokalle biten kelimeler: *baba*, *tîze*, *kari*, *üti*, *su*, *k'ü* (benim) *babam*, *tîzem*, *karim*, *ütim*, *suyum*, *k'üvüm* (senin) *baban*, *tîzen*, *karin*, *ütin*, *suyun*, *k'üvün* (onun) *babasi*, *tîzesi*, *karisi*, *ütisi*, *suyi*, *k'üvi* (bizim) *babamıs*, *tîzemıs*, *karımıs*, *ütimıs*, *suyumıs*, *k'üvümüs* (sizin) *babanıs*, *tîzenıs*, *karınıs*, *ütinıs*, *suyunıs*, *k'üvünüs* (onların) *babasi* v. b.

b) Konsonantla biten kelimeler: *yag*, *el*, *tabak*, *k'üpek*, *çocuk*, *yüzük*, *süs* 'söz', *ay*, *şey* (benim) *yagım*, *elim*, *tabagım*, *k'üpegim*, *çocugum*, *yüzüğüm*, *süzüm*, *ayım*, *şeyim* (senin) *yagın*, *elın*, *tabagın*, *k'üpeğin*, *çocugun*, *yüzüğün*, *süzün*, *ayın*, *şeyin* (onun) *yagi*, *eli*, *tabagi*, *k'üpegi*, *çocugi*, *yüzügi*, *süzügi*, *ayi*, *şeyi* (bizim) *yagımıs*, *elimıs*, *tabagımıs*, *k'üpegımıs*, *çocugumıs*, *yüzüğümıs*, *ayımıs*, *şeyimıs*

(sizin) *yagınıs*, *elınıs*, *tabagınıs*, *k'üpeğinıs*, *çocugunıs*, *yüzüğünıs*, *ayınıs*, *şeyinıs* (onların) *yagi* v. b.

37. İsim çekimi İstanbul türkçesindeki gibidir, yalnız çekim sırasında bazı şekiller 17. §'ta bahis mevzuu edilen değişikliklere uğrarlar.

a) Vokalle biten kelimeler:

Nom. *keçka* 'keçi', *hegbe* 'heybe', *oklagi* 'oklava', *g'üvegi* 'güvey', *pastu* 'aygır', *su*, *kü*
Gen. *keçkanın*, *hegbenin*, *oklagının*, *g'üveginin*, *pastunun*, *suyun*, *k'üvün*
Dat. *keçkaya*, *hegbee*, *oklagiya*, *g'üvegiye*, *pastuya*, *suya*, *k'üve*
Akk. *keçkay(i)*, *hegbey(i)*, *oklagiy(i)*, *g'üvegiy(i)*, *pastuy(i)*, *suyi*, *k'üvi* / *k'üvü*
Lok. *keçkada*, *hegbede*, *oklagida*, *g'üvegide*, *pastuda*, *suda*, *k'üde*
Abl. *keçkadan*, *hegbeden*, *oklagidan*, *g'üvegiden*, *pastudan*, *sudan*, *k'üden*

b) Konsonantla biten kelimeler:

Nom. *saç*, *dag* 'orman', *yer*, *ip*, *sacak* 'sacayak', *bücek* 'böcek', *sandık*, *tauk*, *agaç*, *üküs* 'öküz', *sepet*, *bogday*, *kutılar* 'kutular' *tüler* 'tüyler'
Gen. *saçın*, *dagın*, *yerin*, *ipin*, *sacagın*, *büceğin*, *sandığın*, *taugun*, *agacın*, *üküzün*, *sepedin*, *bogdayın*, *kutuların*, *tülerin*
Dat. *saça*, *daga*, *yere*, *ipe*, *sacaga*, *bücege*, *sandığa*, *tauga*, *agaca*, *üküze*, *sepede*, *bogdaya*, *kutulara*, *tülere*
Akk. *saçı*, *dagi*, *yeri*, *ipi*, *sacagi*, *bücegi*, *sandığı*, *taugi*, *agaci*, *üküzi*, *sepedi*, *bogdayı*, *kutuları*, *tüleri*
Lok. *saçta*, *dagda*, *yerde*, *ipte*, *sacakta*, *bücekte*, *sandıkta*, *taukta*, *agaçta*, *üküzde*, *sepette*, *bogdayda*, *kutularda*, *tülerde*
Abl. *saçtan* v. b.

c) 3. şahıs iyelik ekli kelimeler:

Nom. *hocasi*, *bakçesi* 'bahçesi', *evi*, *kızı*, *kapisi*, *topuzı*, *g'üzi* 'gözü', *şeyi*, *kardaşları*, *süzleri* 'sözleri'
Gen. *hocasının*, *bakçesinin*, *evinin*, *kızının*, *kapısının*, *topuzunun*, *g'üzünün*, *şeyinin*, *kardaşlarının*, *süzlerinin*
Dat. *hocasına*, *bakçesine*, *evine*, *kızına*, *kapısına*, *topuzuna*, *g'üzüne*, *şeyine*, *kardaşlarına*, *süzlerine*

Akk. *hocasını, bakçesini, evini, kızını, kapisını, topuzunu, g'üzünü, şeyini, kardaşlarını, süzlerini*

Lok. *hocasında, bakçesinde, evinde, kızında, kapisında, topuzunda, g'üzünde, şeyinde, kardaşlarında, süzlerinde*

Abl. *hocasından v. b.*

38. Fiil çekimi.

a) Geniş zaman.

Tkl. 1. *tanarım* 'tanırım', *dünerim* 'dönerim', *süylerim*, *veririm*, *vururum*, *g'ürürüm* 'görürüm'

2. *tanarsın*, *dünersin*, *süylersin*, *verirsin*, *vurursun*, *g'ürürsün*

3. *tanar*, *düner*, *süyler*, *verir*, *vurur*, *g'ürür*

Çkl. 1. *tanarıs*, *dünerıs*, *süylerıs*, *verırıs*, *vururus*, *g'ürürüs*

2. *tanarsınıs*, *dünersınıs*, *süylersınıs*, *verırsınıs*, *durur-sunıs*, *g'ürürsünüs*

3. *tanarlar*, *dünerler*, *süylerler*, *verırlar*, *vururlar*, *g'ürürler*

Menfi şekil:

Tkl. 1. *kalmam*, *demem*

2. *kalmasın*, *demesın*

3. *kalmas*, *demes*

Çkl. 1. *kalmasık*, *demesık*

2. *kalmassınıs*, *demessınıs*

3. *kalmazlar*, *demezler*

Soru şekli: *tanar mı sın?*, *olur mı?*, *g'ürmez mı sınıs?*

b) Şimdiki zaman. Zaman eki, -yor yerine y'dir. Bundan önceki vokal, geniş zaman eki -ar/-er ise, a/e: *kalk-ay* (*kalk-ar*), *yag-ay* (*yag-ar*), *sev-ey* (*sev-er*), *üt-ey* (*üt-er*) 'ötüyor'; geniş zaman eki -ır/-ur/-ür ise, i'dir: *al-iy* (*al-ır*), *yat-iy* (*yat-ır* 'yatar'), *ver-iy* (*ver-ır*), *dur-iy* (*dur-ur*), *ül-iy* (*ül-ür*) [y, yanındaki i'yi i haline sokar].

Tkl. 1. *yazayım*, *g'eçeyim*, *veriyim*, *vuriyim*, *g'ürüyim*, *arayım*, *isteyim*, *okuy(i)m*, *büyüy(i)m*, *yiyeyim* 'yiyorum'

2. *yazaysın*, *g'eçeysın*, *veriysın*, *vuriysın*, *g'üriysın*, *araysın*, *isteysın*, *okuysın*, *büyüysın*, *yiyeysın*

3. *yazay*, *g'eçey*, *veriy*, *vuriy*, *g'üriy*, *aray*, *istey*, *okuy*, *büyüy*, *yiye*

Çkl. 1. *yazayıs*, *g'eçeyıs*, *veriyıs*, *vuriyıs*, *g'üriyıs*, *arayıs*, *isteyıs*, *okuyıs*, *büyüyıs*, *yiyeys*

2. *yazaysınıs*, *g'eçeysınıs*, *veriysınıs*, *vuriysınıs*, *g'üriysınıs*, *araysınıs*, *isteysınıs*, *okuysınıs*, *büyüyısınıs*, *yiyeysınıs*

3. *yazaylar*, *g'eçeyler*, *veriyler*, *vuriyeler*, *g'üriyler*, *araylar*, *isteyler*, *okuyalar*, *büyüyler*, *yiyeyle*

Bunun gibi: *bagriy* 'bağırıyor', *bragiy* /-ay 'bırakıyor'.

Menfi şekil: *tanamay*, *g'elmey*, *vermey*.

Soru şekli: *yazay mı sın?*, *siz g'üriy mi sınıs?*

c) Tamamlanmamış geçmiş (imperfectum).

Tkl. 1. *oturiydım* 'oturuyordum', *g'ezeydım*

2. *oturiydın*, *g'ezeydın*

3. *oturiydi*, *g'ezeydi*

Çkl. 1. *oturiydık*, *g'ezeydik*

2. *oturiydınıs*, *g'ezeydınıs*

3. *oturiydiler*, *g'ezeydiler*

d) Gelecek zaman. Zaman eki -acak/-ecek~ -ajak/-ejek'tir.

Tkl. 1. *bakacam*, *verecem*, *başlayacam*, *deecem*, *okumayacam*

2. *bakacan* /-casın, *verecen* /-cesın, *başlayacan* /-casın, *deecen* /-cesın, *okumayacan* /-casın

3. *bakacak*, *verecek*, *başlayacak*, *deecek*, *okumayacak*

Çkl. 1. *bakacasık* /-cayıs, *verecesık* /-ceyıs, *başlayacasık* /-cayıs, *deecesık* /-ceyıs, *okumayacasık* /-cayıs

2. *bakacasınıs*, *verecesınıs*, *başlayacasınıs*, *deecesınıs*, *okumayacasınıs*

3. *bakacaklar*, *verecekler* v. b.

Soru şekli: *sen kalacam mı?* (benzeşme!)

e) Gelecek zamanın geçmişi: *kalacak idım*, *ıdın*, *idi*, *ıdık*, *ıdınıs*, *kalacaklar idi*.

f) Nakli geçmiş.

Tkl. 1. *almışım*, *vermişim*, *okumışım*, *g'ürmüşim*

2. *almısın*, *vermişin*, *okumısın*, *g'ürmişin*

3. *almış*, *vermiş*, *okumış*, *g'ürmüş*

Çkl. 1. *almısık* /almışsı, *vermişık* /vermişıs, *okumısık* /okumışıs, *g'ürmişık* /g'ürmişıs

2. *almışsınıs* /-sınıs, *vermişsınıs* /-sınıs, *okumışsınıs* /-sınıs, *g'ürmişsınıs* /-sınıs

3. *almışler* v. b.Soru şekli: *okumij mi sın?*

g) Şuhudî geçmiş.

Tkl. 1. *yazdım, bildim, oturdum, g'ürdüm*2. *yazdın, bildin, oturdun, g'ürdün*3. *yazdı, bildi, oturdi, g'ürdi*Çkl. 1. *yazdık, bildik, oturduk, g'ürdük*2. *yazdınıs, bildınıs, oturdunıs, g'ürdünüs*3. *yazdiler* v. b.Soru şekli: *g'ürdünüz mi?*

h) Şart kipi.

Tkl. 1. *satsam, g'elsam, istesam*2. *satsan, g'elsan, istesan*3. *satsa, g'elsa, istesa*Çkl. 1. *satsak, g'elsak, istesak*2. *satsanıs, g'elsanıs, istesanıs*3. *satsalar, g'elsalar, istesalar*

i) Geniş zamanın şartı.

Tkl. 1. *satarsem, g'elirsem*2. *satarsen, g'elirsen*3. *satarse, g'elirse*Çkl. 1. *satarsek, g'elirse*2. *satarsenıs, g'elirsenis*3. *satarseler, g'elirseler*j) Gelecek zamanın şartı: *satacak isem, isen, ise, isek, isenıs, satacaklar ise.*k) Nakli geçmişin şartı: *satmış isem* v. b.

1) Dilek-emir kipi.

Tkl. 1. *alayım, g'ezeyim, başlayayım, söyleyeyim, okuyayım, tı kayım*2. *al, g'es, başla, süyle, oku, g'ür*3. *alsın, g'essın, başlasın, süylesın, okusun, g'ürsün*Çkl. 1. *alalım, g'ezelim, başlayalım, söyleyelim, okuyalım, g'ürelim*2. *alın(ıs), g'ezin(ıs), başlayın(ıs), söyleyin(ıs), okuyun(us), g'ürün(üs)*3. *alsınlar, g'essınlar* v. b.

39. İsim-fiiller.

a) -an/-en, -yan/-yen: *alan, g'elen, aglayan, tanayan, deyen, söylemeyen, büüyen; akşam olana kadar burda kalacasık; aşāya enene kadar islandı; iā kukavitsa ('guguk') bagrana kadar bu bizden çıkmas.*b) -acak/-ecek ~ -ajak/-ejek: *şasacak, tanayacak, söyleyecek, istemeyecek; ülecek zemanda vasiyet braktı.*c) -dık/-duk/-dük: *braktığım ev daha fena idi; okudugum mektep üksektir; süylediği zaman; k'el yürüdükçe kuj g'üriy k'i saglam oldi.*d) -ma/-me: *babadan kalma.*e) -mak/-mek: *avāzlen başlar aglamaga.*

40. Zarf-fiiller.

a) -rak/-rek: *bu çocuk koşarag g'eldi; sevinerek çıktı.*b) ik'en/içes, -rk'en/-rçes (daha yaygın): *biz yolda ik'en yanımızdan g'eşti; üyle içes kari ograşiy çocuklarlen; kaçark'en vuruldi; yeri oynatti yürürçes; g'eçerçes sallandı k'üpri; kapının ününde dururçes birisi çigirdi beni.*c) -nces: *alınces, g'idınces, vurunces, ülünces, başlayınces, büüyünces. Mânaları: 1. '-nca': saba olunces ben kalkacām g'idecem; beg g'ürünce k'i kız g'eliy bagırır kıza; 2. '-ncaya kadar': ben g'elınces/g'elences sen bekle beni burda.*d) -dıgına/-dıgıne/-duguna/-dügüne (< -dığı ile) '-nca, -dıktan sonra': *namas kıldığına eve düindi; hoca g'ittigine cemaat dagıldı; saba olduguna horoz üter; kız büüdügüne kocaya verdik; filan kişiyi g'ürdügüne süle bana.*

41. Bildirici (praedicatum) ekleri.

(ben) *sagim, erkegim, eyim 'iyiyim', çocugim, büyügim, hastayim*(sen) *saksın, erkeksın, eysın, çocuksun, büyüksün, hastasın*(o) *sagdır, erkektir, eydir, çocuktur, büyüktür, hastadır*(bis) *saksık/sagis, erkeksık/erkegis, eysık/eyis, çocuksuk/çocugis, büyüksük/büyügis, hastasık/-yis.*(sis) *saksınıs, erkeksınıs, eysınıs, çocuksunıs, büyüksünüs, hastasınıs*(onlar) *sagdırlar, erkektırlar* v. b.Menfisi: *dilim 'değilim', dilsın, dil(dır), dilsık, dilsınıs, dıldırlar.*

Çokluk 1. şahıs *-sık/-suk/-sük* eki, aslında, şahudî geçmişteki *-k* ekinden başka bir şey değildir; başındaki *s* de, analoji tesiriyle, 2. şahıs ekinden 1. şahısa geçmiş bir unsurdur.

Çokluk 2. şahısta nadiren arkaik *-sis* da kullanılır: *a sissıs 'a sizsiniz!'*.

dil, İslâv dillerindeki *ne-* olumsuzluk öneki vazifesini de görür: *dil derin 'derin olmayan'*.

42. Sayılar.

a) Asıl sayılar İstanbul türkçesindeki gibidir. Ayrılıklar: *altı, sekis, dokus, yigirmi, otus, yetmiş, yüs*.

b) Sıra sayıları: *birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu, onuncu, yigirminci, otuzuncu, kırkinci, ellinci, altmışıncı, yetmişinci, sekseninci, doksanıncı, yüzüncü, bininci*. Bu sayılardan *ikinci, yigirminci* ve *ellinci*'nin sondan önceki hecesinde beklenen *i* yerine *ı* bulmaktayız.

c) Topluluk sayıları *bile* ile yapılır: *iki bilesinin kolları kalır ağaçta; üç bilenizin falı çıkmadı; üç bile kısırdışı aliy ve nik'ah edey onları*.

43. Zamirler.

a) Şahıs zamirleri İstanbul türkçesindeki gibidir. Ayrılıklar: *bis, sis; benim, senin, bizim, sizin; bensıs; bizces*.

b) Gösterme zamirleri İstanbul türkçesindeki gibidir. Ayrılıklar: *buni, şuni, oni, bunlari, şunlari, onlari*. Bundan başka: *buraya/buraa, oraya/oraa; bunce, once; bülle/bülle/büyle, üle/üyle, süyle; bununlen, onunlen*.

c) Soru zamirleri: *k'im?, k'imın?, k'imlerin?, nereye/neree?*

d) Belgisiz zamirler: *hepisi, hepıms, hepınıs; bítevi 'bütün': bítevi ekmeği yedi*.

44. Zarflar: *çabukun 'çabuk', çabug elden id., dolaştan 'uzaktan'; aşāya, bura(y)a, dışari, dışarda, içeri, üteye 'öteye', ütüden 'öteden', yokari; ilk peşin 'önce', en sora; bi k'eretten 'birden, bir defada': ikisi bi ke'retten cevap edeyler; devrisi g'ün 'ertesi gün', evelki g'ün 'dünkü gün', ütey g'ün 'evvelsi gün, evvelki gün'; mi-dāyim 'daima': siz midāyim benımlen alay edersınıs; şindicik 'hemen': şindicig g'elecem*.

45. Edatlar.

a) Son çekim edatları: *-le(n)/-yle(n)* 'ile': *çocuklen, sabunle, taşle, suyle, karilen, babasile; ünçe 'önce', sonce 'sonra': bundan sonce*.

b) Gösterme edatı: *te, işte: te üyle yap!*

c) Soru edatı: *mi: pogaça mi?, pite mi?, hamur mi?, süt mi?*

d) Bağlama edatları: *bare 'bari': bare bize da g'elsa!; fekat; g'ene, ine 'yine'; hem 've': K'öroglan hem pop; neka... oka 'ne-kadar ... okadar': neka sofrā büyüklüğü oka açay hamuri; ni... ni 'ne...ne'; haçan (<kaçan) 'dığı zaman': haçan g'eldık, buni g'ürdük; hot ... hot 'ya ... veya': hot saman olsun, hod zayre olsun; yahut k'i: sepedım doli yahut k'i boş; g'öyam 'güya', sank'im 'sanki'*.

e) Ünlemler: *āferim 'aferin': āferim sana! (küfüre karşılık); be, a be: ne oliysın be kari!, a be kısırdış, ne sıkılıysın!; e 'eh': e hoj g'eldın; hay, ha(y)de: hay g'idelim, hayde be çocuk!; mori (kadınlara hitap): mori g'el buraa!;*

METİNLER

K'öroglan hem popun yaptığı mukāvele

Bizim memlekette bir fakir adam var imiş. G'itmiş izmek'ar yanaşmaga. Raslay bir popi.¹ Pob_{der}:

— Neree g'idersın?

— Yanaşmaga g'idirim.

— Hayde yanaj_{bende}!

— Yanaşırım sende, fekat sened_{yapacasık}: bir birimize darılmayacasık; vāde koyacasık kasımdan tā kukavitsa² hay-kırana kadar, o vakıta kadar çalışacam sende.

O vakıt pop kanay, yanaşturiy o çiragi. Başlatıriy işe. Fekat o çirag_{birden} bire fena māmelede ij_{g'ürür} ümüş. Pob_{g'ürünce} buni, k'i yaramaz_{işler} yapay, hayde ağır işler g'üsterim buna, k'i ağır g'elsın da kaçsın. Halbuk'i bu ise, senedi var. Pob_{g'ürünce}s, k'i kaçmaz_{bu}, der:

— Hayde al üküzleri, lākin ayaklarına hiç çamur dokunmayacak.

¹ papaz (< sırpça pop)

² guguk (< sırpça kukavica)

Bu ise alır üküzleri, g'ider nalband_dük'anına, der nalbanda:

— Hade devirelim bu üküzleri, bir as kıvırtalım derisini yokari, k'i çamurlanmasın. Üyle demişti bana pop, k'i çamurlanmasın hayvanların ayakları.

O vakit işe g'ider g'itmes, g'eri düner, eve g'elir. Pob_der:

— Ne yaptın büle?

— Pope,¹ darılmag_yoktur. Sen dedim bana: ayaklarını çamurlatma, ben da kıvırdım paçalarını, çamurlanmasınlar.

Pob_düner, karısına der:

— Evvā ne buldi bizi!

Kari da der:

— Adam, al bizim çocugi hem oni, g'id_g'öl k'enarında, oni yatırt su yanında, çocugi orta yerde, sen da çocugun bu tarafında yat!

Çocuga tembi etti:

— Ben seni ne vakit ütöverecem,² sen da oni ütöver! O zaman oni atarız_g'ölde, bogulsun.

K'öroglan üyle ise anlamış işi. Bunlar uyudugi zaman atlar onlari, orta yere g'eçer. Şindi arkadan pop oni ütöveriy, bu da popun çocuguni ütöveriy, ordan popun çocugi g'öl içinde boguliy. Pob_da kalkay:

— Hayde ogul, g'idelim! K'öroglani attıg_g'öle.

Bu üyle deyinces, K'öroglan dey k'i:

— Ne oldi, pope?

— Evvā, çocugum boguldi suda!

— Pope, darılmag_yoktur. Ne düşündün bana, oldi sana.

Pob_düner, eve g'ider. Çıkar kadın, bakar: poplen K'öroglan g'eliy. Kari der:

— Adam, ne oldi çocuk?

— Çocug_boguldi. Korun,³ olmasın bize başka bir iş! — der pop karısına — Düşün, kari, başka bir iş, k'i kurtulalım bundan!

¹ ey papaz (pop kelimesinin vokativi)

² itivereceğim

³ sakın

Kari popa dey k'i:

— Ben düşündüm, senedımız_var, tā kukavitsa bagrana kadar bu bizden çıkmas. Hemen ben buni çıkarmak maksadilen g'ecem bir vaktında binecem ağacın birine, bağıracam kukuba. O zannedecek, k'i vakit g'eldi çıkmag_üçün.

Lâkin K'öroglan duyunces, k'i kukavitsa bagriy, düney, popaza dey:

— Ver çifteni!

— Ne lazım çifte sana?

— Lazım bir şey.

Pob_da veriy çifteti ona. O da birden atej_edey ağaçtaki kukuba bagran insana. O insan ağaçtan aşāya düşer. Popun karisi o. Pob_da bagriy K'öroglana:

— Ne oldi be?

— Neden bu kukuba ütey, k'i vaktı g'elmemiş! Ben da o sebepten oni vurdum.

— Evvā, ne yaptın bana? Hem çocuksuz_braktın, hem karısız_braktın.

— Darılma, pope, böyle imiş mukāvelemis: darılmag_yoktur.

Ben da akşam kasabın birine:

— Yab_bana bir tava (güveç), ver furunda, pişsin! G'iderim, alırım akşam.

Ben da g'ittim, aldım. Yolda g'eçerçes, gavran¹ yaptı "grak!", ben da umdum² k'i "brak!", tavayı saldı yere. O zaman başladım kaçmaga, masaldan ayrıldım. O üteye dogri, ben beriye dogri, evime g'eldim. Masala bir a^v uç k'ümür, bizlere Allah versin çog_ümür! Āmin.

Pādişan oğlu hem dünya g'üzeli

Bir pādişan oğlu anlamış, k'i dünya g'üzeli yabanılar kapmışlar. Üyle ise o biner atına, çıkar onu aramaga. G'ezer, ati susuzlanmış. Tesāduf edey bir çeşmee, üs tarafında bir kavag_varmış. Ener attan, bağlar ati kavakta. O çeşmenin teknesi var imiş. Demiş:

¹ karga (< sırpça gavran)

² zannettim

— Tıkayım teknenin deligini, k'i dolsun tekne su ilen.

Üyle ise dünya g'üzeli kavagın durugunda imiş. Hemen uzanmış kavaktan, k'i bu adam neden toplay bu suyi tekne içine. O zeman bu ati çocuk çüzüp kavaktan, yaklaştıriy su vermege. Lâkin at korkay yaklaşıp, su içsin. O vakit pâdişam oğlu uzaniy, baksın teknede ne var. Bakınces, dünya g'üzeli olan kızın hayâli suda g'üzügiy. O zeman çeviriy başını kavagın duruguna dogri, orda dünya g'üzelnı g'ürıy. O vakit dey k'i:

— Hayde en aşāya! Benim filan pâdişam çocuğı. Çıkılmışım seni aramaga. Hayde bakalım, g'idelm!

— Sen çog—yanlıssın, delikanli. Hayde g'it burdan! Benim var bir babam; g'elirse, seni buralarda bulurse, ni senden hayr—olmas, ni da atın altında kalmas.

O zeman pâdişam oğlu emreder:

— Çabukun bir kac—biçkici g'etirın, şu kavagi k'eselim!

Biçkiciler g'elir kavagi k'esmege, başlarlar k'essınlar. O zeman kıs, dünya g'üzeli tekrar çıkar, bakar ne yapaylar bunlar. Onlar başlarlar k'essınlar kavagi. K'eserler k'eserler, k'esilmes. Akşam olur, pâdişam oğlu der k'i:

— G'idelm, yarın g'elrıs, k'eserıs.

Haçan, g'elrler yarındasi sabâlin, o kavag—da bir misli kalınlaşmış, onların k'estiğı yeri beyân olmas—ıç. G'ene başlarlar k'essınlar tekrar. Pâdişam oğlu g'ezniy orda. Sokagın bir yerinde bir koca kari çıkay.

— Ne g'eznırsın, evlâdım, buralarda?

— İşte be koc—âna, tutmuşım işçiler şu kavagi devirmege. Şu kavakta bir dünya g'üzeli var, oni isteyim endirmege.

— Hade oglum, çalış endirmege; endirmesen akşama kadar, g'el bana!

Bu ise, oğraşırlar akşama kadar, aynı dünki vaziyet, hiç tebdil olmay. Akşam oliy, biçkiciler g'idey. O zeman pâdişam oğlu dogri o koca kariya g'idey.

— Koc—âna, işte g'eldım ben!

— E hoj—g'eldın, ne oldi işin?

— İşim yaramas, koc—âna. Çalıştık çalıştık, bir neticeye varamadık. Bilmem, ne olacak işimıs.

— Hayde oglum, merak etme sen, ben yarın bu işi senin hallederım. Bu akşam kal bende! Allahın iznilen, g'ünej—dogar dogmas, ben oni yere endırırım.

Saba olunca, alır koca kari pâdişam oğlını, kavagın dibinde bir yerde g'izletirir oni, k'i g'ürmesın o kıs. K'endisi koca kari alır bir bakır, bir da vırşnek,¹ bir da üç ayakli bir sacak alır, bir da tepsi alır. G'ider o kavagın yanında, yakar bir ateş. Yaktıktan sonra bakırı su ilen doldurur. Ateş yalını vurduktan sonra yokari, o kıs çıkar, bakar yokardan aşāya, ne yapar koca kari. Bu da alır bakırı, g'öyam k'i ısıtsın suyi, halbuk'i tersine çeviriy bakırı, su düküliy, sündürıy ateşi. O zeman o kız—g'ürünce, k'i ters iş yapay, bilmey ne yapısın, o vakit bagiriy:

— Olmas, koca nine, olmaz—üyle! — demiş.

O zeman o der:

— En, kızım, g'üster bana, sen nasıl yapacasın.

Kız—dey k'i:

— Sen sündürdün ateşi, ne eneyim ben!

O zeman koca kari yakar ateşi tekrar, boş tepeyi ürter bir şeylen, o zeman alır vırşnegi, koyay ateş üstüne ısıtmaga. Koyay, lâkin tersine koyay. O vakit dünya g'üzeli olan kız—bakar yokardan, tepsi ürtülü, vırşnek tersine isniy. O zeman bagiriy:

— Ne yapaysın, koc—âna?

— E bilmeyim, be kızım, ne yapayım.

— Çevir yüzüne!

Halbuk'i o yüzüne çevirmey, dolandırıy vırşnegi.

— Hay koc—âna, Allah beni kocaltırmasın senin g'ibi!

O vakit eney aşāya koca kariya düzeltmeg—için, vırşnegi nasıl koymag—için. Ener enmes, pâdişam oğlu kavag—dibinden fırlar, oni tutar, alır o kıızı, koca karının evine g'ütürür.

— Hade kuzum, sen bana dedın k'i: Benim bir babam var. O g'elirse, ni senden hayr—olur, ni da atın altında kalır. İşte istersen, anlayasın, ben bir pâdişah oğliyım. Benim babam bu yerlerin halifesidir.

¹ kapak (< sırpça vršnik)

O zaman bu kız düner, koca kariya der:

— Yazıklar olsun sana! Ne benim babamı evlatsız braktın?
Sen sebeb oldun.

O zaman pâdişah oğlu buni alub g'itsın. Bunlar çekildiği zaman koca karının evinden, kız der:

— G'üzlerlen karşıladın beni. Hayde kal g'üssüs, g'eçir beni!
Bir dâ Allah nasib itmesın senin g'üzlerini g'üreyim!

O kari o zaman k'ör olmuş. Masala k'ümür, bize ümür.

Üç kardaş masalı

Üç kardaştan biri k'el, ikisi g'üzel. O k'el bir topuzlu sopa kullanırmış yanında. Kardaşlarının birine der:

— Hayde g'it filan bagda, bir az üzümler al!

Çıkar bir k'üpeğin biri, ürer. Halbuk'i bağın sâyibisi ~~bir~~ yabani bir şeymiş. Soray k'üpege:

— Ne üreysin? — demiş.

K'üpeg der:

— Çikana bag¹ g'üresın, bir insan g'elmiştir. K'endisine fenalık, bize eylik!

O vakit o kolibada² olan yabani atar k'endisini dışarı, bakar k'i o adam salkımı koparmış, birer birer tene yer. O da der:

— Ohoho, ben da seni bu teneler g'ibi yutacam. — Ve da yutar.

Kardaşların evdeki olan birisi k'el, birisi g'üzel. Derler k'i:

— Ne oldi k'i g'elmedi?

O vakit der k'el o bir kardaşma:

— Hayde g'it, bak, ne oldi!

O vakit bu kalkar, g'idir bağın k'enarına. K'üpek avlar avlamas, yabani olan tekrar kolibadan çıkar. O vakit k'üpeg der k'i:

— Bag g'ene g'eldi. Bize eylik, k'endisine k'ütülik!

O vakit yabani hayvan bir dâ hucüm eder, oni da yutar.

¹ bak

² kulübe (< sürpça koliba)

Bir vakıttan sonra k'el kalkar:

— Dur, g'ideyim, arayım kardaşlarımı!

K'el dogri baglara g'idey, kopariy üzüm yemege. Tek tek teneleri yemes, üle salkımı bitevi agzına aliy. Bir da sopası yanında. O zaman k'üpek ürer buni. Yabani olan hayvan çıkar, k'üpege der k'i:

— Ne avlaysın?

— E be ana, ne g'elmij bu adam? Bize eylik, k'endisine fenalık!

O yabani hayvan hucüm ider buni da yutmaga. K'el bir defa savurur topuzlu sopayı onun tâ kafasına, yatırtırır yere, g'ebertirir. O vakit der k'el:

— Ne var bunun karnında, k'i bukadar büyüğ bu karın?

O vakit yarar karnını onun. Ordan iki kardaşı bile çıkaylar. O vakit dey:

— Sizin sağlığınız bensiz yoktur. Siz midâyım benimlen alay edersims. Hayde g'idelim bir bunara, koverin beni aşaya! Ben orda tutacam bir kari. Haçan sallacam ipi, çekin ipi yokari! O kariyi çıkarırsım, fekat o ilk kari o benim olacak.

Ne ise kariyi çıkarırlar yokari. Büyük kardaşı ikinci kardaşına dey k'i:

— Buni alacam bana. E hayde salahım ipi aşaya, başka bakahım ne çıkaracayıs.

O vakit k'el hazırlamij başka bir kari, sallay ipi. Bir da kariyi yokari çekeyler. Kariyi çıkardıktan sonra ikinci kardaş der k'i:

— Ben buni alacam bana.

Büyük kardaş der ikinci kardaşa:

— K'el çıktığı zaman bize bu karıları brakmas. Hayde k'eselm ipi, k'el kalsın aşada!

Bunlar ipi k'eserler, artık k'el kalır aşada. Ne yapsın k'i k'el, kavray¹ dolaşmaga aşada bir memlekette. Çog yorulmuş, hem da hiddetlenmiş. Raslay bir büyüğ ağac g'eçerçes. O vakit der k'el k'i:

¹ başlıyor

— Dur, bir az dinleneyim burada!

O dinlenirçes orda, o ağacın tepesinde k'üçük kuşlar korkiden bağışıyler. O zaman k'el bakar dikatlen, niçin bunlar bağışıyler. O zaman ilan g'ibi bir maluk yürüy yokari, kuşlara dogri g'idey. Evvâ bu zavalli kuşlar bundan korkaylar! K'el çevirir topuzi, oni tepeler, yıkar yere. O zaman k'el uzanır bir as, g'ülge altında. Uyki tutmuş k'eli. Zavalli kuşlar anasi g'eldiği zaman yavri kuşlar der anasına:

— Bak şu ilani, ne yerde uzanmıştır. İşte o yatan insan orda buni tepeledi ve bizi da kurtardı.

O vakit o yatan k'işinin g'ülgesi çekilmiş, ağacın g'ülgesi çekilmiş. Yavrıların anasi onun yaptığına karşı, eyliğine karşı:

— Dur, ben da bir eylik yapayım, açayım kanatlarımı, yakmasın g'üneş oni, raat uyusun!

O zaman bu adam oyanır. Kuşların anasi soray oni:

— Nerden attı Allah seni burda? Ben ebedi yavri selâmete g'etiremem. İşte bu tepelenen ilan her sene bana zarar yapar. Bu eyliğine karşı ne isteyecen benden?

K'el demiş k'i:

— Ben senden bir şey istemem. Beni bu dünyadan o bir dünyaya yokari çıkar!

O kuş ta demiş ona:

— Ben seni çıkarırım. Lâkin bir tohum ekmek, hem bir tohum su, bir dâ tohum et hazırlarsın. O zaman ben onlarla beraber seni alırım sırtıma, çıkarırım yokari.

E şimdi k'el düşünüy, nerden alsın bu eti, suyu hem ekmekleri. O zaman bir k'ü yakın var imiş. Bir patırdı, bir çalgı var. O vakit k'el yaklaşıy orda, soray:

— Ne bu patırdı?

Onlar cevap itmişler k'ele:

— Bizim k'üvün âdedi büyüktür.

— Ne demek bu? — k'el soray.

— Bizim k'üvün su aldığı bir yerdir. Orda senede birer insan kurban veririz. O zaman su alırız ordan. Orda çıkar bir şey, ne zaman g'iderler su almaya, o zaman o bir insanı kavrar, yer.

Halbuk'i bu sırada g'iden evlat bir filan begin kızıdır, onun sırası g'elmiştir kurban g'itmeg için.

K'el der k'i:

— G'etirin o kızı buraa!

G'etirirler. K'el der:

— Al boş olan şeyleri eline, hayde yürü benimlen!

Bu g'iderçes, k'ellen kıs, k'el topuzi saklay arkasında. O yabani çıkar, yesin insanları. Hohoho, bir tane ik'en iki tane g'eliy! He-men yaklaşıy bunun yanına, o fırlay kavrasın, yesin. K'el da bir topuz vurur ona, g'ebertirir. O vakit dünür begin kızına:

— Hayde kısıkaşım, doldur kablarını su ile, hayde yürü ilerden, g'ütür babana bahşiş!

Beg g'ürünces, k'i kız g'eliy, bağırır kıza:

— Evladım, nasıl kurtuldun da su g'etirdin bana?

— Baba, o insan aldı beni burdan, onunlen çeşmee g'ittik. Yabani olan maluk sevinerek çıktı kapmaga beni, lâkin yanımda olan arkadaşım çevirdi ona bir topus kafasına, üldürdi oni, g'ebertti ve da o maluktan bütün memleket kurtuldu. O zaman arkadaş dedi bana: Hay kısıkaşım, g'idelim, al suyu, g'it babana!

Babası dey:

— Nerede kaldığını bilmey mi sın?

— Arkamda kaldı g'elsin, nerede kaldığını bilmem.

O vakit bek_salar izmek'arlarını:

— Çabuk, böyle bir adam nerde bulurseniz, g'etirin bana!

O zaman bulıyler oni, beşe g'ütürürler. Beg der:

— G'el, evladım, sen demisin kızıma: Hay kardaşım, g'idelim! O sebepten sen da benim evladımsın.

K'el der k'i:

— Teşekkür ederim, k'i evlat yerine kabul edeysin beni. Lâkin ben senin evladın olmam.

— E ne isteysin benden, k'i benim evladımı kurtardın sen?

— Senden isterim bir tohum ekmek ve bir tohum et, bir da tohum su.

O vakit beg der k'i:

- Çog_{as} hediye araysın benden.
— Bana kifâyettir. İstemem daha çok.

O zaman k'el koşar, buliy kuşi :

- Hayde, ben zayreni hazırladım. Kuş ta g'elir, der k'i:
— Ver bunlari sırtıma!

Açar kanatlarını, alır üstüne, düner k'ele, der :

— Bin sen da! Haçan yapacam "gak", verırsın bir yutum etmek; "gık" yapacağım zaman et verırsın; "gakrak" yapacağım zaman su verırsın.

O zaman hareket ederler yola. O vakıt başlar kuş: "gak". K'el verir bir lokma etmek, "gık" bagırdığı zaman verir et, "gakrak" eder, su verir. O zaman g'iderler bir yere kadar. Zayreler başlarlar bitmege. Bu gak, gık, gakrağ bagırdıktan sonra yog_{bi} şey, zayre kalmamış. Bir kac_{defa} kuj_{bagırır}. K'el ne yap-sın, tutar, bıçaklen bu boş yerlerden k'eser et, verir kuşun agzına. Eyi ama, kuş anlar k'i dil et, başka et, insan eti. Tutar, yutmaz_{oni} hiç. Hemen çıkmakta ik'en yokari, çıkar çıkmas, o vakıt konar bir yerde. K'ele der :

— En!

K'el da ener. Enmesilen barabar kuj_{der} ona :

— Yürü bir as!

Halbuk'i o k'esmi_{bu} boşluklardan et, yürüyemey. Kuş anlar, k'i var bir şey ayaklarında, yürüyemey. O zaman der:

— Ac_{bakayım}, neyin var?

Bakınces k'i yara var, o vakıt kuş kusay, aliy o pishgi, yag_{lay} o yerlermi. O zaman der k'i :

— Hade kalk, yürü bakayım!

K'el yürüdükçe kuj_{g'üriy} k'i yüriy, sağlam oldi. O vakıt der kuş :

— Hade, Allah_{emānet} ol, ben g'ideyim.

O vakıt kuj_{g'ider}. K'el da kalkar, dogri k'endi evine g'ider. G'ider g'itmes k'endi evlerine yakın, bir çalgılar çalar, çümbüşler olur. Bir k'ışı g'eçer yanından. K'el sorar oni :

— Nedır bu cümbüşler?

O da cevab_{ider} :

— İki kardaj_{düğün} yapay, K'eloglanın kardaşlari.

O zaman k'el ne g'ibi koştursun kardaşlarını? O agaca bir topuz_{vuriy}, o topuzı da bragağ ağacın içinde. Kardaşlar bu ağacın inlemesini duyunces koşarlar. G'ürürler k'eli orda :

— E hoj_{g'eldın}, kardaş! Nerede kaldın?

K'el da cevab_{ider} onlara :

— Şindi anladırım size. Lâkin hazırlayın kollarınızı, k'i bu topuzı kurtaralım bu ağaçtan!

Onlar hazırlay kollarını, birisi ütuden, birisi beriden. K'el da topuzı bir az_{egridir}, onlar sokarlar kollarını topuzı çıkarmag_{için}. O zaman bunların her ikisinin kollarını ağaç sıkar. O zaman k'el alır topuzını elne, düner :

— İşte kardaşlar, g'eldım. Düvereyim¹ size, nerde idım.

O zaman üldürür bunlari. İki bilesının kolları kahr ağaçta. O vakıt k'el çeker k'endisini, dogri eve g'ider. Bakar, düğünde iki tane g'elin.

— A sissis! Ben çıkardım sizi bunardan yokari, siz_{ise} ipi k'estınis, braktınız_{beni} aşāda.

İkisi bi k'eretten cevab_{ideyler} k'ele :

Bızım kabaatımız_{yok}, senin kardaşların kabaati o. Onlar g'ürdükçe_{bizi}, ayırdılar bizi.

K'üçügi der:

— Beni aldı k'üçük kardaşın.

Büyügi der:

— Beni aldı büyük kardaşın.

K'el der k'i :

— Onlar cezālarını çektiler. Arzu edersenis, bir ik'en ikınız_{benim} olasınis!

Bunlar deyler k'i :

— Biz_{da} kabul ittık seni.

O zaman k'el yeniden cümbüşlere başlar, ve devam ider düğün. Masala k'ümür, bize çog_{ümür}!

Üç kuskardaş

Üç kuskardaş laf ederler birbirisilen. Büyügi der k'i :

¹ deyivereyim

— Pâdişam çocuğı alsa beni, ben ona yaparım bir yan (k'endar-
da duran püsküllü uzun k'ilim), bir ordi asker orda namas kılar.

İkincisi der k'i:

— Ben yaparım bir tencere pilav, bitevi ordisi doyar.

Üçüncüsü der:

— Ben bir kız, bir çocuğ¹ yaparım ona, çocuğun alnında
yıldız, kızın g'üksünde ay.

Pâdişam çocuğı duyunces, acel olarak üç bile kiskardaşı
aliy ve nik'ah edey onlari. Onlar ise, büyük kiskardaşın haberi
yog bi şeyden, ikincisi da böyle. Üçüncüsü g'ebe kalır. Lâkin bir
kuçka (dişi k'üpek) pâdişam havlisında var imiş, o da g'ebe imiş.
Vakit g'elnces, kari dogursun, der iki kiskardaj birbirisine:

— Hayde mori, bakalım buni, sayidan yapmasın bir çocuk-
len kıs.

Çocuğ g'eldiği zaman dünyaya, odada bir aydınlıg g'eliy;
kız g'eldiği zaman iki defa fazla aydınlıg vuriy. Onlar g'ürün-
cez bu aydınlıkları, kiskardaşlarına derler yatsın. Kavrılar
o çocuklari altından, koyarlar bir sandığa. Kiskardaşını ürterler,
çocuklari ona g'üstermezler. Koyarlar bir sandıg içinde atsnlar
bir tarafa. Üyleyçes, bakarlar kuçka dogurmuş. Ahrlar iki kutre
(k'üpeg yavrısı). Büyük kiskardaşı g'ütürür anasına kutreleri,
koverır yanında. Dey ki':

— Şindi g'elecek pâdişam oğli g'ürsün.

İkinci kiskardaşı alır sandığı çocuklarlen barabar, atar bir
nehere. O zaman haberlerler pâdişam çocuğuna, g'elir k'endisi
karısının yanına. Der k'i:

— Var ol, kari, k'i kurtuldun! G'üreyim evlatlarımı.

Haçan bakay, karının yanında iki kutre.

— Eh — demiş — ne yapalım k'i benim taksiratım böyle
imiş. Üc bilenizin fali çıkmadı. Emreder: Alın bu kariy! Hay-
van g'übresi varmış havlida, kazın bir rupa!²

Onlar kazarlar rupayı. Der k'i:

— Alın bu kariy, sokun bele kadar g'übre içinde! Yapın bir
koliba, ürtili, koverın kutreleri, emzırsın orda. Onun da istikâgi
çiksin orda.

¹ erkek çocuk

² çukur (< sırpça rupa)

Emredey bir carıye, g'ünde beş altı defa g'itsın onun yanında.

G'elelim k'i onun kiskardaşlari sandığı çocuklarlen barabar
attıktan sonra neere, o su o sandığı bir k'enara atmış. Bir k'āya-
nın bir ofçarı¹ oralarda koyınları otlatırır imiş. Koyının biri g'izli
olmak şartilen g'ider g'öl k'endarında, o sandığın kapasını yavaş
yavaş ağızlen tırmalaya tırmalaya açmış, o zavallı çocuklar
çıkmişler meydana orda. Koyin da bir memesini birisinin ağızına,
ikinci memesini o birisinin ağızına verir. G'üzel emzirir onlari.
Hayvan başlen g'ene sandığın kapasını ütöverır, kapar. K'endisi
başlar otlamaga. Bir müddet sonra çoban alır koyınları g'itsın
eve dogri. Bakar, bir koyin arkadan g'eliy. Bakar k'i k'endi
koyınlarından imiş. O vakıt laf eder k'endi k'endisile, k'i bu
koyin acaba nerde idi da şimdi g'eriden g'elmiş.

E başlarlar k'āhya ilen sagmaga koyınları. Sagarlar birer
birer. G'elir sıra o koyini sagmaga. K'āhya der çobana:

— Bag be buraa, nedir bu koyının südi yok iç!

Çoban da der:

— Ah be k'āhya, akşam başladım koyınları eve g'etirmeg
için. Bu koyin arkadan yetiştı beni. Ben da çoğ merak ettım,
nerden bu koyin kalmış bu kadar g'eri. Fekat — demiş — ben
koyini g'ürdüm, ne taraftan g'eldi arkamdan. G'ene o tarafa g'ü-
türecem koyınları, dikat edecem bu koyina çok. Ne tarafa g'iderse,
hep oni bakacam.

Bu çıkınces koyınlarlen kışlaya, birden dikat eder o koyina.
O koyin birden sürüden ayrılır, dogri neere dogri g'ider bagıra
ba ıra. Çoban da arkay sıra g'ider. Koyini g'ürür sandığın kapasını
aç rçes. Bu çoban bir as saklanır, bakar, ne çıkar sandıktan mey-
d la. Bi şey g'ürmes, fekat koyin açar kuklarını,² o çocuklari
emzirir. O vakıt çoban koşar, bakar, koyin iki tane çocuk emziriy.
Bakınces, birisi çocuk, birisi kıs. Çocuğun alnında yıldız, kızın
g'üksünde ay. Ondan kavrır³ sandığı çocuklarlen barabar. Hey-
betli oldugundan çocuklar, çoban der k'i: Ben birden k'āyama
koşarak g'ütürecem. O vakıt çoban bir arkadaşım birine der k'i:

¹ koyun çobanı (< sırpça ovčar)

² kalçalarını (< sırpça kuk)

³ alır

— Bak şu hayvanları benim, ben g'ütüreyim bu kuziy eve k'âyaya.

Alır sandığı, dogri eve g'ider. Koyin da bagrarak arkaysıra. K'âya da avlida bulunmuş:

— Nedir o, be çoban? bagırır.

— Bak, k'âya, bi şey, bu Allahın hikmeti, bu bizim hayvan ne bulmuş, dünyâde sefte olarag dünyaya ne çıkmış!

— G'etir bakalım!

K'âya almış sandığı, çobana demiş:

— Al koyini, git!

Lâkin koyin g'itmey. O vakıt der k'âya: çoban g'itsm, koyin kalsın. O vakıt k'âya açar sandığı. Baktıkçez o çocukları, ey ama, peşinden işitmiş k'i pâdişam aldığı kari k'i bûle bir evlâd g'etirecek dünyaya demiş, halbuk'i kari iki kutre dogurmuş, bûlece yaşay kari pâdişam çocugunda. K'âya aliy çocukları, bagırır k'endi karısına:

— G'el, kari, buraa! Bag ne çäre, bu kıymetli evlatları al da temizle, g'idır, besle!

Kari der:

— Ben ne ilen besleyim bunları? Bunlar k'üçük.

— Ah be kari, sen bu hayvandan daha hayvan imisin! G'ürmey mi sın bu mübârek hayvani, nasıl dolaniy etrafımızda, hem da hucüm edey çocuklara dogri? Al içeri koyini da, brak maksımları orda, seyret ne olacağını!

Kari da g'ürünce, nasıl emziriy koyin onları, koşay kocasına dışarı:

— Adam, bu bir büyük hikmettir.

— Evet, kari. Bag büyüdelim bunları! Büyüğü bir kerâmettir bu.

Üyle içes kari oğraşiy çocukları, büyüdürler. Pâdişam oğlu da, kutreler büümiş, onlara asker istikâgi karar vermiş beslemeg için. Kari rupadan çıkar, g'ene oğraşır pâdişam çocugunun evinde. O k'üpekler da asker istikâgi yemeklen onların yerlerinde kuş uçurtmaz imişler. O zemana kadar bu çocuklar da büümiş. K'âya demiş karısına:

— Al çocukları, g'el buraya!

G'etirir kari çocukları k'âyaya. Çocuklar derler:

— Buyurun, beg baba, ne deecesin?

K'âya demiş:

— Bak, evlatlarım, sizin babanız ben dilim. Çıkın hergelehânenen, ikınız begenin birer hayvan, alın, çıkarın dışarı!

Çocug begenir bir pastu,¹ kız begenir bir kısarak, g'etirirler k'âyanın ününe. K'âya o vakıt der:

— Bu pastunun adı Humaşadır, kızın aldığı kısragın adı Himrişadır. Vurun kaltakları, hazırlayın, g'elin yanıma! Bir nasiyat vereyim size. Siz alasınıs bizim tutacak olan ülkeyi, her bir yerini g'ezesınıs. Fekat bu Humaşanın ayakları batacak olan yerde siz orda duracasınıs. O zaman çok hucumlar size karşı olur, lâkin sis korkmayınıs. G'elirler, sararlar sizi, siz deecesınıs k'i, o insanların büyüğü her k'im ise o zaman ona dersınıs k'i: buranın her k'im ise mütesarifi, g'elsin buraa, onunlen laf edelim. E şimdi g'elin, evlatlarım, üpün elimi her ikınıs! Burdan g'eze g'eze dogri pâdişam sarayına g'idınıs, Allah selâmet versin!

Bunlar çıkarlar yola, ha burada, ha orada, dogri pâdişam konagın avlisına g'irerler. Pâdişam o iki tâne büyük karıları g'ürünce bunları avlida atlarla — k'üpekler da ürmey bunları — o iki kışkardaş hayret kaliyle, der o büyüğü ikincisine:

— Bu bizim k'üpekler kuş uçurtmazlar bizim avlida; şimdi ise ne k'erâmettir, be kışkardaş, bu?

O deyince üyle, büüğü, çocugun yıldızını alında g'ürüy. O vakıt der k'i:

— Çabuk emrelelim zaptiyelerin komandanına: komayın, bir yabancı g'irmiş bizim avliya.

O komandan, pâdişam karisi haber yolladığından, alır candırmaları, koşar onları tutmaga. Komandan g'elince avlının k'enarına, bakar k'i, k'üpekler dokunaklık yapmaylar g'elenlere. Hissetmiş komandan, k'i burda bir hikmet var. Uzaktan candırmalarlen sarmış onları, dey:

— Hey, nerden g'eliysınıs sis?

¹ aygır (< sırpça pastuh)

O vakit çocuk der:

— Dolaştırıym bu ati, işesin g'übre etrafında!

Anasının kutreleri emzirdiği yerde atın ün ayakları batay, g'ügüze kadar batay at. O vakit der o çocuk candırma komandanına:

— Neden g'eldim sen buraya?

Komandan der k'i:

— Seni işittim k'i g'elmisin buraya, ben da g'eldim seni alayım.

— Bu iş tersine. Ne ben g'elmem, ne da sen alamasın beni. Buranın mütesarifi her k'im ise, o g'elup üçüncü karışılan bir açık laf edelim! O zaman anlayacağın k'im olduğumuzu.

Komandan birden haber veriy pâdişahın çocuğuna:

— Karilen barabar g'elniz buraya!

Ey amma, neticeyi beyan edey: Pâdişah hazratları mabe-yinde olan k'üpekler bu adamları ürmezler, hem da birinin ati g'übre k'enarında ün ayakları batmıştır. O zaman pâdişahın oğlu bu haberi alıncas k'üçük karısına dey:

— Be kari, neden bu büüttüğün k'üpekler ürmezler bunları? Sen büüttün onları. Ha çıkalım! Seni g'ürünce, belk'i hucüm ederler k'üpekler onlara.

Çıkıncas pâdişahın üçüncü karisi oradan, k'üpekler fazlasıyla gelen insanlara sevinirler. O vakit kari dey k'i:

— Adam, bu insanlara pek hiddetle sülleme, bir as k'erâmet g'üster bunlara!

O vakit pâdişah der k'i:

— Nerden g'elirsin sis?

G'elen çocuk der:

— Afet kusurumuzu, yanlış g'irdik buraya.

O vakit çocuk emreder ata: Humâşa fırla! demiş. O da bir zor verir, dizlere kadar fırlar. İkinci defa sülediği zaman bir dâ k'enara atılır. Eyi amma onlar o zaman o rupayı kazdıkları zaman ne kadar derin imiş, at ayakları bir misli fazla açmış o yeri. O zaman çocuğa k'âyanın verdiği nasıyatı g'eliy aklına, onlara doğru yüzünü çevirir. Pâdişahın karışının yüzüne yıldız g'üsterilir. Düner kari, der pâdişaha:

— Bu çocuğu — demiş — bakma! Bu ikinci çocuğun g'üksünü ac bakalım, ne var g'üksünde!

O vakit pâdişah der:

— Evladım, olur mi senin g'üksünü g'ürelim nasıldır?

— Olur, pâdişahım, agam mişâde ederse.

O vakit kardaşı onun der:

— A be kiskardaş, ne sıkılıysın? Bizim nasıyatı aldığımız k'âya demedi mi: atın battığı yerde ayakları, orda anamış işte bu k'üpekleri büütmüş. Sen da sıkılma, kiskardaşım, ac g'üksünü, pâdişah babamız g'ürsün!

O zaman kız g'üksünü açar açmas, anaları avâzlen başlar aklamaya sevdâdan:

— Bag dünyâde nasıl imiş, bir kaç seneden sonra Allah beni evlatlarla kavuştursun!

Pâdişah der:

— Ne oliysin, be kari?

— Onlar benim evlatlarım.

Pâdişah der k'i:

— Çabug elden alın bunların atlarını, tavlaya koyun, bağlayın!

İzmeççinin biri dey:

— Ayri ayri bağlayalım!

O vakit kıs süley, dey k'i:

— Bunları bir yerde bağlayın! Biz üyle kardaşımın büümüş, bir çanakta yemiş, bizim atlar üyle idâre olurlar yanyana.

O vakit pâdişah der:

— G'eln buraya, evlatlarım! Neden siz anladınız burasını, k'i ben babanız olayım ve da k'üçük karım anamız olsun size?

— Pâdişah baba, atın battığı ayakları yerde g'ürüy mi sın bu k'üpekleri? Ve da biz anamın kanından, k'üpekler da sü-tünden bize bir as hisse düşer bu k'üpeklerle kardaşlık.

Artık pâdişah bunları alır karilen barabar, saraya bindirir. Allahın hikmeti, k'üpekler da bunlardan ayrılmaylar, hepsi birden yokarı çıkarlar. O vakit pâdişah emreder:

— G'idın, büyük karilen ikinci kariyi g'etirın buraya!

Bunlar dua edeyler Allaha :

— Mafet bizi, kara süpürge yap! Her ikımıs k'endi odamızın kapisi ardında bulunalım!

Bunlar araylar ütuden beriden, karılar yok ic bir yerde.
O zaman pâdişâha deyler

— Yok ic bir yerde.

Bunlar aradığı zaman k'üpekler yatır imişler. Deyinces pâdişâha k'i yog bunlar hic bir yerde, o vakıt sıçray k'üpekler, orda burda üreyler, kapının ardında süpürgeleri üreyler. O zaman pâdişah dey :

— Koşun, bakın, k'üpekler ne üreyler odada?

Onlar deyler k'i :

— Bir kara süpürge üreyler.

Pâdişah dey :

— G'etirın bu süpürgeleri, bakalım, nasıl süpürgeırlar.
Bizde faraş süpürgesi var, kara süpürgeler ne araylar orda?

G'etirınces pâdişâha süpürgeleri, o zaman düney k'üçük karisi :

— Adam — demiş — onların ettikleri bana, hem evlatlarıma, işte Allah onlari dünyâde kara süpürge sıfatilen kapi ardında brakmış.

Pâdişah o vakıt der k'i :

— Alın bu süpürgeleri, yakın g'üzel, alın bunların k'ülünü, kazın bir yer, atın orda, ürtün, niçin bunların ibretlerine karşı başka çâre yoktur; bunlar taş altında bile olsa, tohumı kaybolmayacak.

İşte böyle uzun bir masal süledıgımıza karşı Allah ta bize uzun ümürler versin, âmin!

DEDE KORKUT KİTABI'NDA İSLÂMÎ UNSURLAR

ŞÜKRÜ ELÇİN (Ankara)

Bir önsözle 12 hikâyeden ibaret bir bütün teşkil eden Dede Korkut Kitabı, Türk edebiyatının hiç şüphesiz, en ehemmiyetli eserlerinden biridir.

Eski Oğuz destan geleneğine uygun olarak halk arasında yaşarken XV. asırda bir ozan-hikâyeci tarafından canlı bir dil ve şahsî üslûpla tasnif (telif) edilen bu hikâyeler kitabı: dil, edebiyat, folklor, etnoloji, tarih ve etnografya gibi ilimler bakımından gösterdiği zenginlik ve çeşitlilik itibariyle uzun zamandan beri yerli ve yabancı bilginlerin dikkatlerini üzerinde toplamış bulunuyor.

Bugüne kadar üç muharririn (Kilisli Rifat Bilge, 1916; Orhan Şaik Gökay, 1938; Muharrem Ergin, 1958) ayrı basımlarını yaptıkları ve aslı Almanya'nın Dresden şehri Krallık Kütüphanesinde bulunan bu kitabın, bir önsözle 6 hikâyeden müteşekkil harekeli eksik bir yazma nüshasını güzel bir tesadüf neticesi Ettore Rossi, Vatikan Kütüphanesinde buldu ve tıpkıbasımını uzun bir etüdle birlikte 1952 yılında neşretti.

Asırlardan beri tarihî kaynaklarda zikredilen ve aşağı yukarı 50 yıldır muhtelif cephelerden incelenen bu hikâyeler, Hintlilerin Çampu adını verdikleri nazım-nesir karışık bir şekilde söylenmiş ve kaleme alınmıştır.

Umumiyetle Oğuz boylarının düşmanlarıyla yaptıkları savaşların-zaman zaman fert psikolojisini aksettiren- maceraları hikâyelerin mevzuunu teşkil eder.

Eserin dil, üslûp ve mevzu bakımından gösterdiği birlik ve âhenk ile hemen hemen her hikâyede, yol gösterici görünen Dede Korkut'un musannif olması kuvvetle tahmin edilebilir.

İşte ana hatlarını kısaca belirttiğimiz bu kitabı, dili, mevzuları, hayat görüşü, maddî ve mânevî kültür mirası Türk tabakası ile islâmiyetin tesirini bir cilâ, bir nevi tehzip olarak gösteren tabaka olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.